

A PORTA PRAETORIA FELTÁRÁSA AZ AQUINCUMI LEGIOSTÁBORBAN

A Kórház-u. 7. szám alatt 1972-ben Bertalan Vilmosné a középkori városkutatás érdekében folytatott régészeti feltárásai alkalmával római kori épületmaradványokat talált, melyekről rövidesen kiderült, hogy a legiostábor K-i kapujához tartozhatnak.¹ A római kori építményre Nagy Tibor még ugyanabban az évben rábontott a megkezdett felületeknél,² így nagyjából már ismertük a két kaputorony helyét, amikor 1973 őszén ezen a ponton megkezdtük az ásást azzal a céllal, hogy tisztázzuk a kapu alaprajzát, határozzuk meg építésének idejét, esetleg periódusait. 1973. folyamán először megkerestük a kapuhoz vezető via praetoriát, a via sagularis és a via angularis burkolatát, dokumentáltuk különböző periódusait, utána a kaputól É-ra és Ny-ra feltárt raktárak és egyéb épületek, valamint a porta praetoria kapcsolatát kerestük. Csak 1974 folyamán került sor a táborkapu teljes alaprajzi tisztázására.

A Vöröskereszt utcában feltárt római kori utrészletek alapján ki lehetett számítani a kapu ive alatt áthaladó via praetoria és via sagularis kereszteződésének a helyét. A feltárásokból aztán kitűnt, hogy utóbbinak K-i szakasza itt a kapu térségében a táborfaltól 7, 20 m-re van. A két ut kereszteződését sajnos 5-6 kábel fedi, és mellettük a modern épület (209/b számú) rátelepedett a kapu Ny-i szegélyére. Ezért esetleg a kábelek elbontása után lehet majd erre a pontra néhány év múlva visszatérni. Viszont a via praetoria mindkét oldalán megtaláltuk a Kórház utcától É-ra az utat szegélyező első épületek helyét. Az egész kapu-építmény ÉD-i irányban 38 m széles területet foglalt el. Egy ÉD-i irányú árokrendszerrel 1973 és 1974 folyamán az alábbi problémákat tisztáztuk:

Az É-i metszetben a kiszedett táborfal 160-180 cm széles teknője mellett, attól K-re egy lekövezett ut mutatkozott. A faltól Ny-ra szintén utburkolat nyoma látszik, amelyre aprószemű, puha mészkövekből kirakott érdes felületű burkolat jellemző. E fölött egy vastag beégés látható cölöpnnyomokkal. (66.kép) Ugyancsak az É-i metszetben tűnt elő a via sagularis helye, amelyet két izben is megújítottak. Legfelső rétege - tehát a harmadik periódus lekövezése - fehér habarcsba ágyazott gömbölyű kövekből és téglatöredékekből állt. (67.kép) Ez a harmadik utburkolat kicsit Kfelé csuszlik el a korábbi utvonal nyomvonalától és ráterjed az elbontott vallum helyére. (68-70.kép) Kirajzolódott az É-i kaputorony építménye, amelynek felmenő falából Ny-i és Ény-i oldalon, valamint a Dny-i saroknál három sor kváder látható, az eredeti helyén. Érdekes, hogy az É-i kaputorony felmenő falai nyolcszögletűek, az alapozás ezzel szemben köralaprajzu. (72.kép) Megváltozik tehát a torony Nagy Tibor által feltételezett formája és mérete, mert nem lesarkított téglalapalaku volt a torony alaprajza, hanem szabályos nyolcszöget rajzolt ki. A torony belseje tömör, közuzalékkal és kőfaragás során keletkezett nagy mennyiségű kőporral vegyes földdel dögölték be a pincét és a földszintet. Eredeti járószintet nem találtunk, mert az magasabban volt az elbontáskor keletkezett szintnél. A külső járószint azonban megőrződött a kapu Ny-i oldalán és a személyforgalom számára készült déli átjáróban. Ez fehér, öntött habarcsos, amit egy későbbi időpontban sáros földdel betapostak, majd az idők folyamán megemelkedett szintre újabb öntött padlót húztak (71.kép) Az utóbbi járószint keletkezésével egyidőben cölöpöket vertek le. Egy következő átalakítás alkalmával faszerkezettel-állvánnyal támogatták meg az omladozó tornyot. Az sincs azonban kizárva, hogy a cölöpnnyomok, amelyek szabályos távolságban veszik körül a nyolcszögű építményt, a felső emelet építésének állványo-

zásából valók. (73. kép) Az É-i kaputorony D-i oldalához KNy-i irányban 360 cm széles támpillér csatlakozik, ezen az eredeti helyen háromlábazati párkányrész maradt meg. Már egy későbbi beépítésnek a nyomai azok a vékonyabb falak, amelyek között órlókö hevert, néhány sárga mázas és besimitott diszű edénytöredékekkel. A kaputorony Ny-i oldalán kulcs alakú falnyelv csatlakozik a nyolcszög oldalához, ezen mérföldkö töredéke és oszlop maradványa hevert. Ezen az oldalon is kirajzolódott egy támpillér körvonala, illetve annak D-i szegélye. (A támpillér fölött KNy-i kábel vezet, ezért itt 2 m széles tanufalat kellett hagynuk.) (76. kép)

A kapu középtengelyében széles, falazott csatorna futott KNy-i irányban (74. kép), amit a középkor folyamán éppen a kapu közepén egy hatalmas beásásnál megbontottak. A beásás oka, hogy kutat építettek ide, a leletanyag szerint feltehetően a XIII. században. Ugyanebből származnak a kapu középső bejárójába épített kemencék. Ebben is a XIII. századtól kezdve találhatók jellegzetesebb leletek, a kemence betöltésében a XV. századra jellemző vasszerszám együttes volt. (75, 77, 78. kép) A római táborkapu K-i oldalán a két kaputorony közötti szakaszon mindenütt megvan a római kori utburkolat, kezdetben fehér öntött, habarcsos, később téglatöredékekkel bedöngölt lekövezésként. A korábbi fehér öntött, habarcsos burkolatra négyzet alakú kőlapokat helyeztek, ezekből összesen öt darabot még in situ találtunk, a többit középkor folyamán építőanyagként elszállították.

A kapu elbontásának idejére némi támpontot nyújt az a sok faragott kötőredék, amelyeket szabályosan feldaraboltak. Kb. azonos méretű kockákra vágva három sorban rakták le a hatalmas tömböket a déli átjáró előtt, kb. 3 m széles sávban, annak K-i oldalán (78. kép) A felszerelt épületfaragványok, amelyek között párkányok, pillérek, boltívek, oszlopok stb. töredékei ismerhetők fel, a téglatöredékekkel bedöngölt felső járósínt hevernek oly módon, hogy a kövek és a római burkolat között átlag 8 cm vastag földes-izsapos réteg látható. A kapu már hosszú ideje nem lehetett használatban, amikor előtte az épületmaradványokat egymás mellé három sorban lerakták. A kövek alatti földrétegben ugyanis jellegzetes későrómai mázas kerámia töredékei, elvértve egy-egy besimitott cserép és fekete jellegtelen késői töredékek maradtak meg. Koruk a IV. század legvégére, az V. század elejére keltezhető.

A kövek viszont már úgy kerültek erre a helyre, hogy a kapu előtt két kut állott (75. kép), ez is mutatja, hogy eredeti funkciója már nem volt a kapunak. A köveket ugyanis hozzá igazgatták a kut kávájához. Egy későbbi periódusban viszont úgy emeltek két középkori épületet a táborkapu K-i oldalához, hogy a római épületfaragványok sarokkőként beépítve maradtak az épületben.

A relatív periodizáció tehát a következő: a táborkapu járdáját eredetileg habarcsba raktott négyzetű kőlapokból rakták ki. Erre később, de még a római kor folyamán, aprószerű kövekből és téglatöredékekből döngölt burkolatot huztak. Majd hosszabb ideig nem használták ezt az utat, mert földdel feltöltődött, beiszapolódott. Ebben az időszakban áshatták a kutat a kapu mellé egy olyan időben, amikor a félig romos déli kaputoronyban műhelyt rendeztek be, erre utal az órlókö és a kis tüzelőhelyek. Majd még később a római épület faragványait elfűrészelték, feldarabolták és talán utalapozásként sorba rakták őket a műhely felől az egykori kaputoronyok keleti oldalán.

A XV. században néhány helyiséges kőalapozású, de vályogfalú és fakonstruktíós épület került erre a helyre. A lakóházak hulladékgyűjtőiben XV. századi kerámia volt.

A porta praetoria északi kaputornyának körvonala szerint a torony ÉD-i irányban 840 cm széles, a Ny-i nyolcszögletű rész külső szegélye 426 cm, az ÉNy-i szakasza ugyancsak 426 cm, a felmenő fal 137 cm vastag, amelyhez 15 cm-es ives lábazat tartozik. Ezáltal a fal szélessége mindenütt 150-152 cm között változik. (20. ábra)

Az északi torony É-i oldalánál (a nagy KNy-i irányú) metszetben egy kiszedett táborfal 175 cm széles teknője mutatkozott, amit a kis kockás utburkolat szintje alatt 320 cm-re alapoztak. (22. ábra) A fal nyugati oldalát közvetlenül ez az ut szegélyezi, amelynek itt most 280 cm-es teljes szélességét megkaptuk. A kiszedett falnál tehát korábbi az ut; a kapuépítménynél is korábbi azonban a táborfal, amihez a kaput egy átépítés alkalmával toldották hozzá. Az utburkolat folytatásában Ny felé keskeny (2-3 cm-es) fehér, meszes, elhuzott sávként jelentkezik a járósínt. Ettől még további 80 cm-re Ny-ra fut a via sagula-

ris. A két ut között tehát eredetileg 7, 20 cm-es a távolság és 140 cm-es a szintkülönbség. A fal és az ut közé éppen befér egy befelé forduló bástya. A későbbiek során a via sagularis szegélyét K felé, vagyis a fal felé csusztatták el. Ebben az időben - a IV. században - a bástyát már lebontották, helyére raktár került.

A kiszedett táborfal K-i oldalán fehér-sárgás járósintek jelentkeznek, méghozzá három, egymástól jól elkülönülő rétegben. Köztük szürke, iszapos, agyagos betömődések dokumentálhatók, rátapadva a kapuépítmény szegélyére. (71.kép)

Érdekes, hogy a nagy pusztulás, beégés itt nem fekszik rá közvetlenül a korai utra, hanem egy földrétegre. A beégésből a cölöp az utig nem hatol le. Ennek a legkorábbi utnak a korához némi támpontot nyújt néhány délgalliai sigillata és egy volutás mécses töredéke, amelyek az aprószemű utburkolat fölött a földbetömődésből kerültek ki. Bélyeges téglatöredékek származnak a torony zoklijáról.

Az északi kaputorony belsejét kőpor tölti ki. A felső padló, illetve a lepusztított fal tetejéről való egy kis vörös-barna malomkő.

A sarokban a D-i metszetben két hatalmas cölöpnym látható, amelyet a sárga, habarcsos padló rétege zárja le, a cölöpök belsejét ugyanennek a rétegnek a habarcsosomói töltik ki, kődarabokkal tömődve. Ugyanilyen cölöpnymok a fal keleti oldalán is találhatóak,

Nem tisztázott, hogy mikor kezdték lebontani a táborfalat, de az biztos, hogy a kapu lebontásával egyidőben! A táborfal kiszedve, vagy visszabontva a torony padlója alatt nem folytatódott, tehát nem lehetett bizonyítani, hogy a nagy polygonális tornyokkal kialakított kapu melyik későbbi átépítéséből származik. Egy korábbi, keskenyebb, egyszerűbb kapu maradványai a porta praetoria déli tornya alatt keresendők. A III. század első felében ugyanis a tábor KNy-i tengelyét néhány méterrel észak felé tolták el³; a korábbi via praetoria tanúsága szerint a korábbi kapunak is valamivel délebbre kell lennie.

A déli torony belső átmérője: 620 cm, külső átmérő: 870 cm, a fal szélessége: 250 cm, ez kissé szabálytalan vonalú, mert néhol kissé kitüremkedik a szegélye. Erre a kör alakú alapra emeltek egy szabályos nyolcszögletű tornyot, amelynek oldalai 420 cm-esek. A torony külső falát kváderekkel burkolták, a falmagot öntött technikával készítették: jellemzője, hogy a laza kő zuzalékba nem keverték téglatöredéket. A kvádereket egészen porózus, puha mészkőből faragták, sárgás a színük, átlagmértékük 30 x 30 x 40 cm.

A nyolcszögletű tornyokkal ellátott kapu középtengelyét egy kőfalas, kőlapokkal fedett csatorna jelzi, amit egy magasabb szintről ástak be. D-i oldalán, attól D-re 120 cm-re levő középső támpillér alapjának a mérete KNy-i irányban 368 cm, ÉD-i irányban 240 cm. Ezek szerint a D-i személyátjáró 3 m széles volt. (21. ábra) A pillér zoklija K felé küszöbként folytatódik, s innen fordul D-i irányban az átjáró, ugyancsak in situ lévő csaplyukkal ellátott küszöbkővel. A küszöbkő sz: 65 cm; h: a kutatóárok K-i faláig 190 cm (Itt magasfeszültségű kábel akadályozta a további kutatást.), pereme 15 cm. Függőlegesen rakott kövekből áll: ezek 30, illetve 37 cm magasak. A küszöb szintjéhez vízszintesen lerakott kőlapok csatlakoznak. A pillér falalapozásától eltérően a kőlapokat csupán földre rakták. Egy keskeny lilás színű ázott hamus réteg (3-4 cm vastag), huz le a kőlapok alatt, ugyanígy mint a torony belsejében is (77. kép) tapasztaltuk.

A küszöbkő mögött (attól D-re) 32 cm-es hasáb alakú kőlap (KNy-i irányban hosszú téglalap) közbeiktatása után 130 cm hosszú (ÉD-i irányban) és (a K-i támfalig) 90 cm széles kőlap következik. Vastagsága 21 cm, ennek Ny-i oldalán újra függőlegesre állított nagy kőlap feküdt, vastagsága 28 cm, szélessége 72 cm (mélysége) hosszúsága 90 cm.

A küszöbtől D-re 3 m-re a kb. 6-8 cm vastag, sárga, porózus habarcsréteg alatt érintetlen földréteg húzódott. Bertalané 1972-ben ezen az oldalon találta meg a Kórház utca 7.sz. alatti ház pincéjében a D-i torony alapozását, közvetlenül ezen a helyen. A római kori építményeket és szinteket itt teljesen megzavarták a középkori beépítések és főleg a bontások a XV. században.

A csatorna tengelyében, attól Ny-ra megtaláltuk a kapu járószintjét azt tapasztalva, hogy itt nem folytatódott az az apróköves, téglatöredékes burkolat, amit gazdag habarcsba döngöltek be, hanem itt a korábbi nagy lapköveket a későbbiek folyamán fehér mésszel öntötték le, ezzel a csatorna fedlapját helyettesítve. A csatorna mellett sárga, agyagos-homokos rész tölti ki a kövezést. A burkolat alá sárga sódert terítettek teljesen lazán, kötőanyag nélkül.

Mindebből kitűnik, hogy polygonális tornyokkal épült kapuzat nem az első és nem is az utolsó periódus a porta praetoria körzetében. A korábbi táborból csupán egy észak-déli irányú, nagyon jellegzetes burkolatu ut maradt meg ezen a szakaszon. Ezt több, mint 300 m hosszan követtük. A burkolaton volutás mécses és délgalliai terra sigillata az I. sz. utolsó, illetve a II. század első évtizedéből való.⁴ Az utat feltöltötték 80 cm vastag fekete földdel. Döngölt felületére újabb földhányást emeltek, ez azonban szabályos mintázatban mutatta egy palánkszerkezet fekete fa és a döngölt agyag sárga csikozását. A rézsű 190 cm vastag kőfalhoz támaszkodott, amit külső oldalán sárgás színű átlag 30 x 40 cm-es puha, sárgás színű mészkő kváderekkel burkoltak. A rézsűben jellegzetes II-III. századi kerámiát találtunk.⁵ Egy feltűnően vastag égésréteg után - amely minden kutatóárkunkban újra jelentkezett a castrum keleti frontján - javítások, újjáépítések voltak megfigyelhetők.⁶ A via sagularist szegélyező új csatorna tégláin a COH VII BR ANT bélyeget olvashattuk, a csatornából származó kerámia között egy Gallienus érem is volt.⁷

Lényeges újabb pusztulási réteg figyelhető meg ezután: a via sagularis új burkolata alatt - ami a csatornát is elfedi - valamint, a polygonális tornyokkal jellemzett táborkapu kőlapos járdája alatt lilás színű, ázott-hamús földréteg húzódt. A kőlapos utat, térburkolatot közép és újkori beásások minduntalan megzavarták. Ahol azonban érintetlen réteget találtunk, ott a kőlapok a fal zoklijához illeszkedtek, illetve a lábazat ráfutott a kőlapokra; egyidejűségüket ez mindenképpen bizonyítja.⁸

Két feltöltődés figyelhető meg még a római koron belül a kapuban: az első még a IV. század folyamán készülhetett, mert az új javítások meszes öntött padlórészei alatt fémházas kerámia és egy katonai bronz övcsat töredékei heverték.⁹ Egy még későbbi időpontban döngölt agyagpadló kerül a kaputornyok kis helyiségeibe, de még az utra is¹⁰, besimított kerámiával, őrlőkővel.

A porta praetoriától északra és délre folytatott feltárások az mutatták, hogy az aquincumi legiostábor keleti frontjának az átépítését a kapuhoz hasonlóan ugyancsak több fázisban hajtották végre.

Elsőnek mondható a III. század első fele, amikor elbontják a falatkísérő körüljárót és több ponton, így pl. a Vöröskereszt utcában feltárt horreum esetében is, a falból beugró négyszögű tornyok helyére kerül az új magtár, a COH VII BR ANT bélyeges téglái nyujtanak támpontot ennek az eseménynek a korhatározásához¹¹; a név ugyanis ebben a formában csak 211-222 között szerepel.

A munkák minden valószínűség szerint Caracalla császár 214. évi aquincumi tartózkodásával függenek össze. Az uralkodó több, mint egy hónapot töltött a városban, innen irányította a provincia átszervezésének a munkáit. Anyjával junius 24-én - egyik feliratos emlék szerint - résztvett a felújított Nemesis szentély ünnepségén.

A COH VII BR ANT bélyegű téglák mind újonnan készültek, azonos szállítmányból valók, zömükben csatorna fedlapként, vagy egyéb közműhöz használták őket. A csatornák átvezetnek az épületfalak alatt, tehát az építmények semmiképpen sem lehetnek az új közműhálózatnál korábbiak. Így tapasztaltuk ezt például a helytartói palota, vagy az Árpád-híd feljárója mellett K-Ny-i irányú, a Dunához vezető fő-gyűjtő csatornánál is.¹²

A táborkapu újjáépítésének az időpontjáról egyrészt a leletek tájékoztattak s utaltak arra, hogy a III. század második fele előtt nem kerülhetett sor erre az eseményre. Másrészt hasonló korhatározáshoz vezet magának a kapu típusnak a vizsgálata is. A régebbi és a sok újabban feltárt táborkapu összehasonlítása segítségével Beckert Th. nagyjából összefüggő épülettípus sort állított össze. Ebből kitűnik, hogy az aquincumi castrum porta praetoriája a tipológiai sorozat melyik részébe illeszkedik.¹³ A Lambaesis lecsapott sarku tornyok már a III. századból valók¹⁴, a kör alapozású kaputornyok amelyeknek az aquincumi

porta a praetoriához hasonlóan felmenő része nyolcszögű is lehetett) Vindonissában a 260. évi katasztrófa után épültek.¹⁵ A nyolcszögletű tornyok legismertebb példái pedig éppen Diocletianus spalatoi palotájából valók.¹⁶

Fentiek szerint legvalószínűbben valamikor a 260. évi nagy roxolán betörést követően¹⁷, de legkésőbb a IV. század elején épülhettek az új kaputornyok. A fenékpusztai erőd kaputípusa ugyanis már egy későbbi időszakra utal.¹⁸

A táborkapu belső oldaláról való egy mérföldkő töredéke. Kopott felülete miatt csak nehezen betűzhető ki többsoros feliratán az uralkodó nevének első betűi, talán MAXIMI....ként olvashatók.¹⁹

A nyolcszögű tornyokkal ellátott táborkapu építése után még több periódus volt megfigyelhető épületen belül és a közvetlen környezetben. A legutolsó római kori használat idejére besimitott kerámia és egyéb használati tárgyak a jellemzőek.

A kapu maradványait a későrómai időkben, még a IV. század végén, vagy az V. században tervszerűen bontották le, mert a kövek között erre az időre utalt a döngölt földbe keveredett leletanyag.

A római kapu félig-meddig elbontott kapualjában a népvándorláskor és a középkor folyamán is laktak, illetve műhelyt rendeztek be: kemence, kut, gabonátároló verem, őrlőhely került elő az ásások során, a VIII-XIII. században használatos eszközökkel, kerámiával. A műhelyt a XV. század folyamán bontották le. A kapu külső, Duna felőli oldalán néhány helyiséges épületeket emeltek a római kaputorony elbontott anyagából, s ezeket is elplanirozták a XV. században.²⁰

A kapunál kereszteződött a tábor KNY-i fő-utcája (via praetoria) a táborfalat szegélyező és itt ÉD-i irányban futó via sagularissal. Részletek maradtak meg mindkét ut lekövezéséből.

A via praetoria KNY-i burkolatától északra több épület falát, illetve bejáratát lehetett feltárni.²¹ Az ut déli oldalát hosszabb szakaszon határolta a tábor nagyobbik fürdője. Az épületek egy részében a kései IV. században, illetve az V. század elején is laktak, mert a terrazzo padlók fölötti lesározott padlókon besimitott kerámia töredékei tartoztak a leletek közé. Ugyanezeket az épületeket még a középkorban is átalakították.²²

A porta praetoria középtengelyétől É-ra és D-re 90 m-re, egy-egy négyszögletes, befelé forduló bástyát sikerült feltárni. A déli (a Polgár utca 13. szám helyén), a II. században emelt legiostábor K-i falához csatlakozott. (81. kép) A 8 x 8 méteres építmény kváderekkel borított felmenő falai közel 3 m magasságban megmaradtak. A bástyában hatalmas tűzvészt követően két izben is megújították a padlót, és ugyanakkor a bástya falait keményebb kőből faragott, fektetett hasábalaku kváderekkel kijavították. A torony Ny-i bejárata előtt a jelenlegi utca burkolata alatt még látható a középkori ut részlete és alatta a római kori via sagularis lekövezése, amelynek iránya megegyezik a jelenlegi utcáéval. (82.kép) A római utburkolat és a táborfal között, sárga agyaggal betapasztott ágfonatos földrézslü lenyomata maradt meg, ezt a IV. század folyamán elbontották és a bástyát egy monumentális raktárépületbe, horreumba belefoglalták.

Az 5 x 5 méteres belméretű bástya Ny-i, vagyis belső falánaka közepén kapu nyílt az utcára: a küszöböt két izben megemelték.

A II. században épült bástya alatt feltehetően a Domitianus-kori tábor részben kiszedett falait²³ és a falhoz csatlakozó utburkolat nyomait lehetett dokumentálni. A fal vastagsága csupán 160-170 cm s mellette ugyanolyan puha mészkövekből kirakott ut vezetett, mint amilyent a Vöröskereszt utcában és a Kórház u. 7-ben tártunk fel. A bástyához a IV. század folyamán É-i és Ny-i irányban is falakat húztak. Így két párhuzamos helyiségből álló épület keletkezett, hossza 76 m, szélessége mindössze 8 m. Diszes kőfaragványok tartoztak az omladékához. A padlója alatt átvezető falazott kőcsatorna lefolyóját körözsa díszítette. A hatalmas épületet kijavították és átalakították a középkorban.²⁴ (25-26 ábra 83.kép)

Ettől a bástyától D-re 90 méterre, egy következő bástya kiszedett falának maradványai jelentkeztek. A fal belső, vagyis Ny-i oldalához földrézsű támaszkodott, s ennek tezejét kövezett járda borította. A táborfal külső K-i oldalán 180 cm széles járda után vizesárok (fossa) következett, amit a IV. század folyamán betöltöttek. A betöltésben ugyanis későcsászárkori mázas kerámia töredékek voltak. - A betöltést követően a korábbi táborfal külső - Duna felőli - oldalához raktársort építettek. Az egymással párhuzamos helyiségek több osztásúak, 17 m hosszúak s az épületek K-i zárófala egy lekövezett ÉD-i irányu utat szegélyezett. (27. ábra, 84-85. kép) 120 cm széles ajtókö küszöbét találtuk a járda mellett.

A Polgár utca 4. számú házzal szemben, az előző bástyától D-re ugyancsak 90 méterre egy IV. századi épület padlószintje alatt egy második bástya alapfalai mutatkoztak a K-i táborfalhoz tapadva. Ennek a bástyának a belterülete is 5x5 méteres, s a bástyától É-ra és D-re a táborfalat földrézsű kísérte. Ezt a IV. század folyamán elbontották és egy apszissal, hypocaustummal ellátott épületet emeltek a táborfal helyén. Itt is azt tapasztaljuk, hogy a betöltött vizesárok helyére a táborfal külső, ellenség felőli oldalához csatlakozva raktársor került. Ez a tény mindenképpen bizonyítja, hogy a II. században emelt castrum a IV. század második felében védelmi célra már nem volt alkalmas ezen a szakaszon. ²⁵ (28-29. ábra) A porta praetoriától északra egy nagy raktárház (horreum) bontottunk ki - (Vöröskereszt utca - Harrer Pál utca sarok). Az épületet 72 m hosszan tártuk fel, É-i irányban még folytatódott. Déli végén egy 14 x 7 méteres terem zárta le, amelynek tetőszerkezetét kőpillérek tartották. Az épület 2 m vastag 3 m mélyre alapozott falait 2,80 méterenként külső támpillérek erősítették a Ny-i és D-i oldalon. A Ny-i fal közepén széles kapu nyílt a via sagularisra. Az egyik helyiségében 68 ballista golyót és különböző fegyverek maradványait találtuk, a köztük lévő megszenesedett fa maradványok és fém alkatrészek talán hajtógép alkatrészei lehettek. (23-24 ábra. 79-80. kép)

Összefoglalva az eredményeket: az 1973-74. évi ásatások megmutatták, hogy az aquincumi legio kőtáborának a keleti frontján a III. század folyamán és a IV. században alapvető átalakításokra került sor.

Első ízben - valamikor a III. század első felében -, a leletanyag tanúsága szerint Caracalla, vagy Élagabalus idejében - a táborfal belső oldalán figyelhető meg új harcászati módszerekre való átépítés. Lebontották a belső körüljárót és ezzel együtt több bástyát is: helyükre horreumok és magazinok kerültek.

A III. század legvégén, talán Diocletianus, esetleg Nagy Constantinus alatt, alapjában átépítik a keleti táborkaput. Az új porta praetoria három nyílású, az átjárók nyolcszögletű tornyok közt haladtak át. Ahol még érintetlenül álltak a falból beugró négyszögű bástyák, amelyek a II. században épültek, ott bevonják ezeket nagyobb építményekbe.

Valamikor a IV. század második felében a keleti táborfal külső oldalát szegélyező vizesárkot is betöltötték, s a castrum ellenség felőli oldalán raktárakat és egyéb építményeket támasztanak a táborfalhoz. A terület védelmi funkciója ebben az időben teljesen módosult: a Dunaparthoz közelebb került az új tábor.

(Ábrák: 20-29, képek: 66-85)

JEGYZETEK

1. Bertalan V. -né jelen kötetben ismerteti eredményeit. Korábbi, a terület római korához, illetve középkori sorsához fűződő megállapításához Bp.R.23 (1973) 107-.
2. Nagy T., Budapest története. Budapest, 1973. 115.
3. Erről bővebben ír Szirmai Krisztina, aki jelen kötetben a principia feltárásáról számol be.
4. Hermet J., La Graufesenque. Paris 1934, V. tábla 23. típus; Iványi D., A pannoniai mécsesek. Diss. Pann. II. 2. (1938) 11.
Hermet, id.mű 52. tábla 18; Knorr R., Terra Sigillata Gefässe des I. Jahrhunderts mit Töpfer-Namen (Frankfurt a. Main 1952) L tábla, Vespasianus idejéből.
5. Az átégett földfeltöltésből való töredék jellegzetes motivuma Cinnamus mester köréhez köthető: Rogers G.B., Poteries sigillées de la Gaule centrale. I - Les motifs non figurés (Paris 1974) 147. N. 8.
6. Juhász Gy., Brigetio terra sigillaták. Diss. Pann. II. 3. (Budapest 1940) XXI. tábla 4., Bónis É., A koracsászárkori edénművesség Pannóniában I. Diss. Pann. II. 20. (Bpest 1942) X.t. 9.; A brigetioi sávós kerámia. Fol. Arch. 21. (1970) 80.
7. Póczy K., Die Töpferwerkstätten von Aquincum. Acta Arch. Hung. 7 (1956)
8. A kapuátjáró kőlapokkal kirakott burkolata között, illetve a pillérhez csatlakozó részben kerámiai töredékek: Drexel F., Rätische Keramik aus dem II-III. Jahrhundert. ORL, 35, 80.; Üvegtöredékhez: Barkóczy L., Die datierten Glasfunde aus dem 3. -4. Jahrhundert von Brigetio. Fol. Arch. 19 (1968) 65, Abb. 28/1.
9. Schörgendorfer A., Römische Keramik der Ostalpenländer. Wien 1942, 506. típus változata.; Póczy K., Intercisa II., Arch. Hung. 36 (1957) 77.
10. A bronz csathoz: Török Gy., Arch. Ért. (1942) 208. Kerámiához: Póczy K., Római épületek Óbudán a Kiscelli u. 10. sz. alatt. Bp. R. 16 (1955) 64; Intercisa II. 71-.
11. Fitz J., Il soggiorno di Caracalla in Pannonia nel 214. Roma, 1961. 21-; A military history of Pannonia Acta Arch. Hung. 14 (1962)
12. Szilágyi J., Aquincum, Budapest, 1956. 21.; Bp. R. 18 (1958) 53-. A tapasztalat szerint ez a speciálisan képzett műszaki alakulat az aquincumi limes-szakasz minden nagyméretű csatornázási munkáit végezte.
13. Bechert T., Bonner Jhrb. 171 (1971) 286. Az aquincumi típust korban megelőzték a carnuntumi nyugati táborkapu, ehhez legujabban: Kandler M., Die Ausgrabungen im Legionslager Carnuntum, 1968-73. Wien 1974, 34. és a brigetioi legiostábor nyugati kapuja: Barkóczy L., Brigetio. Budapest 1951, 8.
14. Cagnat R., L'armée romaine d'Afrique. Paris 1913, 511.
15. Laur-Belart R., Vindonissa, Lager und Vicus. Röm. Germ. Forschungen 10 (1935) 34. és 10. t.
16. Schulze R., Bonner Jhrb. 118 (1909) 280, 341.
17. Sági K., La colonie romaine de Fenékpuszta et la zone intérieure des forteresses. Acta Arch. Hung. I (1951) 87-.
18. Nagy T., Budapest története az őskortól a honfoglalásig. Budapest Története I. (Bpest 1973) 104.

19. A mérföldkőhöz: Soproni S., Fol.Arch.21 (1970)95. A kő konzerválása előtt sajnos semmi sem mondható.
20. Bertalan V. -né., újabb ásatásai, bővebben számol be erről jelen kötetben. Vö. Szilágyi J., Aquincum, PWRE Suppl. XI, Stuttgart 1969, 83.
21. Szirmai Krisztina ásatása; jelen kötetben ír erről részletesebben.
22. Bertalan Vilmosné leletmentése, ásatási jelentése jelen kötetben.
23. Szilágyi J., A Domitianus-kori tábor korábbi topográfiájához Nagy L., Budapest története, Budapest az ókorban. Budapest 1942, 356, 757.
24. A terület későcsászárkori beépítettségéhez Póczy K., Bp.R.16 (1955) 65 és Bp.R.21 (1964) 62. A középkorról jelen kötetben Bertalan V. -né.
25. Mócsy A., Pannónia, PWRE Suppl. IX. Stuttgart 1962. 570.

THE EXCAVATION OF THE PORTA PRAETORIA IN THE AQUINCUM LEGIONARY CAMP

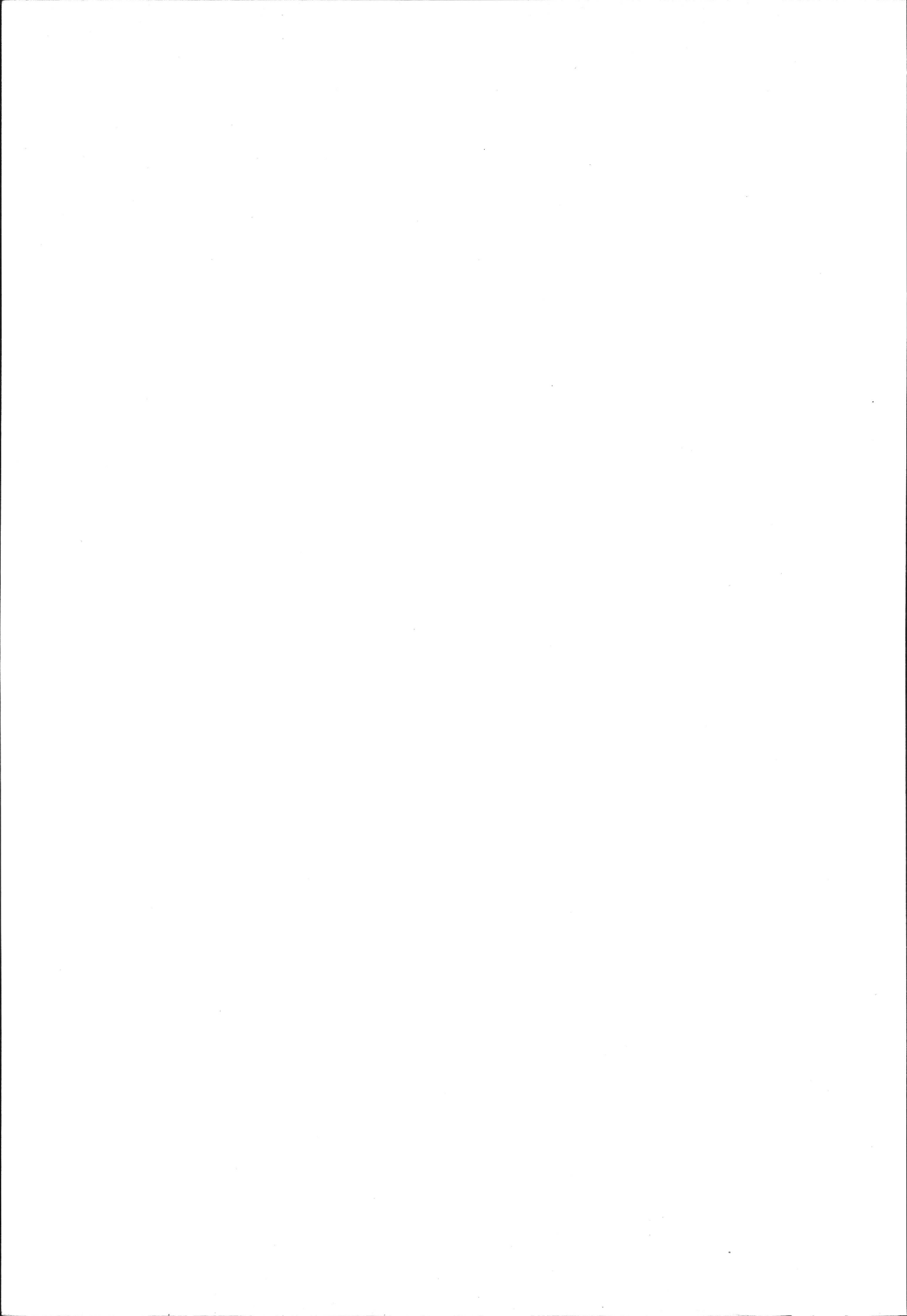
The excavation of 1973-75 have shown that radical reconstructions had been carried out at the eastern front of the Aquincum legionary stone camp during the 3rd and 4th centuries A. D.

Rebuilding in compliance with the new methods of strategy can be first observed sometime around the first half of the 3rd century - as to be concluded from the finds in Caracalla's or Heliogabalus's times - on the inner side of the wall of the camp. The turf rampart and with it several bastions were pulled down; horreums and magazines were built in their places.

During the last years of the 3rd century, possibly under Diocletian or maybe Constantine the Great, the eastern gate of the camp was radically rebuilt. The new porta praetoria had three openings, the passages led through between octagonal towers. Where the quadrangular bastions set back from the wall, built in the 2nd century, were still intact, they were included into the major buildings.

Sometime in the second half of the 4th century the ditch bordering the outside of the wall of the camp was filled up too, and magazines and other buildings were erected leaning to the wall on the side of the castrum facing the enemy. The defensive function of the area completely changed at that time: the new camp got nearer to the banks of the Danube.

(Figures: 20-29, plates: 66-85)

КЛАРА ПОЦИ:

РАСКОПКИ PORTA PRAETORIA ЛЕГИОННОГО ЛАГЕРЯ АКВИНКУМА

Археологические раскопки 1973-1974 гг. показали, что на восточном фронте аквинкумского военного лагеря в течение III и IV веков произошли крупные перестройки.

Сначала около первой половины III в., судя по находкам, во время Каракаллы или Элагабала перестройки, прослеживающиеся на внутренней стороне лагерных стен, были связаны со внедрением новых военных приемов. Внутренний коридор, идущий вокруг стен, был снят, и вместе с ним был снят и ряд башен. На их место поместили склады и магазины.

В самом конце III в, во время Диоклетиана или, может быть, Константина Великого перестройке подверглись и восточные ворота лагеря. Новая порта претория стала иметь три входа. Проход для пешеходов был возможен между ее восьмиугольными башнями. Там, где четырехугольные башни II века, выступающие от стен, стояли еще в целости, их окружили крупными строениями.

Ров, идущий с внешней стороны восточных лагерных стен, около второй половины IV века был засыпан, и в той части укрепления, которая находилась ближе к врагам, были устроены склады и другие помещения, пристроенные к лагерной стене. Функция защиты территории в это время коренным образом изменилась, новый лагерь строится вблизи берегов Дуная.

/Фиг. 20-29, рис. 66-85/